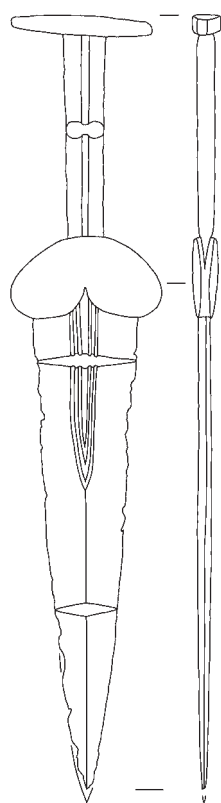

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

RZESZOWSKIEGO
OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

XLIV

Muzeum Okręgowe w Rzeszowie
Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego
Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

MATERIAŁY I SPRAWOZDANIA

RZESZOWSKIEGO
OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

Tom XLIV

Rzeszów
2023

Rada Naukowa / Scientific Advisory Board

Václav Furmánek (Słowacja), Diana Gergova (Bułgaria), Vira Gupalo (Ukraina),
Marija Ljuština (Serbia), Dalia Pokutta (Szwecja/Polska), Thomas Saile (Niemcy),
Ghenadie Sîrbu (Mołdowa)

Komitet Redakcyjny / Editors

Michał Parczewski, Andrzej Pelisiak, Katarzyna Trybała-Zawiślak, Marcin Wołoszyn

Redaktor / Editor in Chief

Tomasz Bochnak (tbochnak@ur.edu.pl)

Sekretarz Redakcji / Managing Editor

Joanna Ligoda
(archo@muzeum.rzeszow.pl)

Czasopismo recenzowane / Peer – Reviewed Journal

Lista recenzentów na stronie internetowej czasopisma /
List of reviewers on the journal's website

Strona internetowa czasopisma / Home Page

<https://msroa.muzeum.rzeszow.pl/>

Tłumaczenia / Translation

Beata Kizowska-Lepiejza – język angielski
oraz autorzy

Rycina na okładce / Cover Picture

Akinakes. Ryc. Magdalena Krzemińska (vide s. 98) / Acinaces. Drawing by Magdalena Krzemińska (vide p. 98)

© Copyright by Muzeum Okręgowe w Rzeszowie

© Copyright by Instytut Archeologii UR

© Copyright by Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego

© Copyright by Wydawnictwo „Mitel”

Czasopismo indeksowane

Muzeum Okręgowe
w Rzeszowie

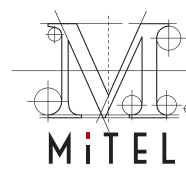
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Rzeszowskiego

FUNDACJA

RZESZOWSKIEGO OŚRODKA
ARCHEOLOGICZNEGO

Fundacja Rzeszowskiego
Ośrodka Archeologicznego

Wydawnictwo
„Mitel” sp. z o.o.

ISSN 0137-5725

ISBN 978-83-8277-106-0

DOI: 10.15584/misroa.2023.44

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU RZESZOWSKIEGO

35-959 Rzeszów, ul. prof. S. Pigonia 6, tel. 872 13 69, tel./faks: 17 872 14 26

e-mail: wydawnictwo@ur.edu.pl; <https://wydawnictwo.ur.edu.pl>

wydanie I; format A4; ark. wyd. 29; ark. druk. 27

SPIS TREŚCI

Od Redakcji	5
-------------------	---

STUDIA I MATERIAŁY

Wojciech Rajpold , The Mysterious Copper Battle Axe from the Castle Museum in Sandomierz	7
Андрій Б. Бардецький , Матеріали тшинецького культурного кола з поселення Рованці – Гнідавська Гірка на Волині	13
Joanna Adamik-Proksa, Mirosław Mazurek, Aleksandra Sznajdrowska-Pondel , Osada ludności trzcinieckiego kręgu kulturowego w Lutoryżu, stan. 9 nad środkowym Wisłokiem	33
Anita Kozubová , „Vergoldete Frauen“ – Anmerkungen zu Zierplättchen aus Edelmetallen in der Vekerzug-Kultur	59
Magdalena Krzemińska, Marcin Burghardt , Żelazne akinakesy ze zbiorów Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej	97
Marek Florek , Wczesnośredniowieczne cmentarzysko kurhanowe w Międzygórzu, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie (Międzygórz, stan. 44). Wyniki badań wykopaliskowych w latach 2006–2009 ...	105
Marek Florek , Nowe znaleziska średniowiecznych czekanów i toporów z okolic Sandomierza i Opatowa, woj. świętokrzyskie	139

KOMUNIKATY

Wojciech Pasterkiewicz, Tomasz Tokarczyk , Wyniki badań geofizycznych oraz weryfikacyjnych badań wykopaliskowych na stanowisku nr 53 w Sadowiu, pow. opatowski	147
Maciej Dębiec , Osada tarnobrzesckiej kultury łużyckiej w Wietlinie Pierwszym, stanowisko 1, gmina Laszki	161
Jan Bulas, Piotr Kotowicz , Wyniki badań archeologicznych na wielokulturowym stanowisku 22 w Trepczy, pow. sanocki	169

VARIA

Elżbieta Małgorzata Kłosińska , O mało znanym sposobie popularyzacji zabytków archeologicznych w czasach PRL-u	181
Joanna Ligoda , Europejskie Dni Archeologii w Regionalnej Składnicy Zabytków Archeologicznych w Zgłobniu	185

RECENZJE

Halina Taras, Wojciech Taras , (rec.) Ziemowit Cieślik, Iwona Gredka-Ligarska, Paulina Gwoździewicz-Matan, Irena Lipowicz, Andrzej Matan, Kamil Zeidler, Ustawa o muzeach. Komentarz, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, 520 stron, ISBN 978-83-8223-808-2	189
---	-----

Z ŻAŁOBNEJ KARTY

Tomasz Bochnak, Jan Eugeniusz Machnik (20 IX 1930 – 7 X 2023) 193

Od Redakcji

W 1995 roku ukazał się XVI tom „Materiałów i Sprawozdań Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, pierwszy, którego redaktorem był Sylwester Czopek, wówczas doktor archeologii, pracownik Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Czasopismo opublikowano w zmienionej szacie graficznej, by zaznaczyć pewną korektę, którą było wprowadzenie ciągłej numeracji tomów.

Profesor Sylwester Czopek podczas badań archeologicznych w Chotyńcu. Fot. Tomasz Tokarczyk
Professor Sylwester Czopek during archaeological research in Chotyńciec. Photo by Tomasz Tokarczyk

Dziś ukazuje się numer XLIV, którego redaktorem jest Tomasz Bochnak. Blisko trzy dekady to niedużo, gdy myślimy o pradziejach, ale niemało dla człowieka. Bardzo wiele zmieniło się też w rzeszowskim ośrodku archeologicznym, by wspomnieć choćby powstanie Instytutu Archeologii (początkowo w ramach Wyższej Szkoły Pedagogicznej, a następnie Uniwersytetu Rzeszowskiego), utworzenie Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego i ogromny przyrost naszej wiedzy na temat archeologii południowo-wschodniej Polski związany z wielkimi inwestycjami, na czele z budową autostrady A4.

To również znaczący okres w historii naszego czasopisma. Od początku jest ono związane z Muzeum Okręgowym w Rzeszowie, ale współwydawcami były też inne placówki muzealne i konserwatorskie z południowo-wschodniej Polski. Od 2014 roku (tom XXXV) „Materiały i Sprawozdania...” wydawane są przez trzy rzeszowskie instytucje – Muzeum Okręgowe w Rzeszowie, Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego i Fundację Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Publikowane są zarówno prace źródłowe i źródłoznawcze, jak też studia problemowe i przeglądowe. Istotna ich część dotyczy południowo-wschodniej Polski, ale niemniej ważne są prace poświęcone terenom Słowacji i Ukrainy. To otwarcie na tematykę wschodnią nabiera szczególnego znaczenia w ostatnich latach, w obliczu pełnoskalowej agresji Rosji na naszego sąsiada. Spotykane są też artykuły poświęcone bardziej odległym terenom. Nie zamykamy się też na problematykę popularyzacji i promocji archeologii czy też na zagadnienia związane z muzealnictwem i działalnością konserwatorską. Zamierzamy kontynuować tę linię, by pozostać czasopismem, w którym Czytelnik znajdzie pełen przekrój problematyki archeologicznej. Pismo jest indeksowane w Index Copernicus i ERIH PLUS. Przed nami kolejne wyzwania, m.in. przyjęcie internetowego systemu składania i recenzowania tekstów oraz wprowadzenie procedur regulujących stosowanie tzw. sztucznej inteligencji.

Pragniemy podziękować prof. dr. hab. Sylwestrowi Czopkowi – obecnie JM Rektorowi Uniwersytetu Rzeszowskiego – za lata poświęcone „Materiałom i Sprawozdaniom...”, za opiekę, za liczne cenne publikacje, które ukazały się na łamach naszego pisma, wreszcie za nieustępliwą walkę z absurdami prawnymi i organizacyjnymi, jakie mają miejsce w ostatnich latach. Ten tom dedykujemy właśnie Jemu, z okazji 65. rocznicy urodzin i życzymy dalszych sukcesów.

Magdalena Krzemińska*, Marcin Burghardt**

Żelazne akinakesy ze zbiorów Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej

Iron acinaces from the collections of the National Museum of Przemyśl District

The National Museum of Przemyśl District houses three iron acinaces of unknown origin. The very good state of preservation of all three items allowed for a full formal and typological analysis. It was revealed that all three specimens represent forms that are dated to the 7th–6th centuries BC. Although these objects come from unknown contexts, they expand the source base of Scythian military artefacts, making them an excellent source for further detailed morphological and technological analyses of Scythian swords and daggers.

KEY WORDS: acinaces, swords, daggers, militaria, Scythians

Submission: 07.12.2023; Acceptance: 23.03.2024

Do Muzeum Narodowego Ziemi Przemyskiej w 2017 roku trafił zbiór zabytków metalowych proveniencji scytyjskiej o nieznanym pochodzeniu, będących przekazem Izby Celnej w Przemyślu. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują trzy

egzemplarze broni sieczno-kolnej, reprezentujące jedną z najbardziej typowych dla świata scytyjskiego kategorii uzbrojenia, jaką są metalowe akinakesy.

OPIS ZABYTKÓW

MPA-8188

Żelazny akinakes oznaczony nr MPA-8188 jest bardzo dobrze zachowany, posiada jedynie niewielkie szczybki na obu krawędziach ostrza (tabl. I). Głownia jest masywna, dość szeroka, w przekroju rombowa, kształtem zbliżona do wydłużonego trójkąta. Szpic ostry, nieznacznie uszkodzony. Na obu stronach głowni znajduje się ornament utworzony przez cztery schodzące się linie, tworzące dwa wpisane w siebie trójkąty, sięgające mniej więcej do połowy ostrza. Masywny jelec ma formę nerkowatą, w przekroju kształt soczewkowaty, nasadzony na głownię. Trzon rękojeści wykonany jest z dwóch przylegających do siebie prętów o okrągłym przekroju poprzecznym. Głowica rękojeści w formie wąskiej sztabki o romboidalnym zarysie, nasadzona na trzon rękojeści.

Wymiary: długość – 33 cm; długość głowni – 20 cm; długość rękojeści – 13 cm; długość trzonu rękojeści – 8,6 cm; maksymalna szerokość głowni (mierzona u nasady) – 4,5 cm (w połowie około 3,2 cm); grubość głowni (mierzona w połowie) – 0,55 cm; szerokość i grubość trzonu rękojeści (mierzona mniej więcej w jego połowie) – 1,65×0,7 cm; jelec – maksymalna rozpiętość 6,5 cm, grubość 1,05 cm, wysokość 3,5 cm (wartość mierzona od nasady trzonu rękojeści do dolnej krawędzi jelca); głowica 6,05×0,9×1,25 cm; waga 0,29 kg.

MPA-8189

Żelazny akinakes o oznaczeniu nr MPA-8189 odznacza się bardzo dobrym stanem zachowania (tabl. II). Jedynie w kilku miejscach głowni, na obu krawędziach ostrza, znajdują się niewielkie szczybki, szpic jest nieznacznie ułamany. Głownia jest stosunkowo smukła, wąska, krawędzie ostrza mają prosty przebieg i nieznacznie się zwężają w kierunku łukowatej części wierzchołkowej. Po jednej

stronie ostrza widoczne ślady wąskiego żebra środkowego. Przekrój głowni o kształcie półromboidalnym. Jelec szeroki, cienki, o kształcie motylkowatym, nasadzony na nasadę głowni i starannie sklepany. Stosunkowo szeroki i wąski trzon rękojeści ma formę trójsegmentową i składa się z trzech przylegających do siebie prętów tej samej wielkości o nieco odmiennych przekrojach poprzecznych – od okrągłego po czworokątny z zaokrąglonymi krawędziami. Głowica rękojeści przybiera formę krótkiej sztabki o kształcie prostokąta z zaokrąglonymi krawędziami i soczewkowatym przekroju. Głowica jest nasadzona na trzon rękojeści.

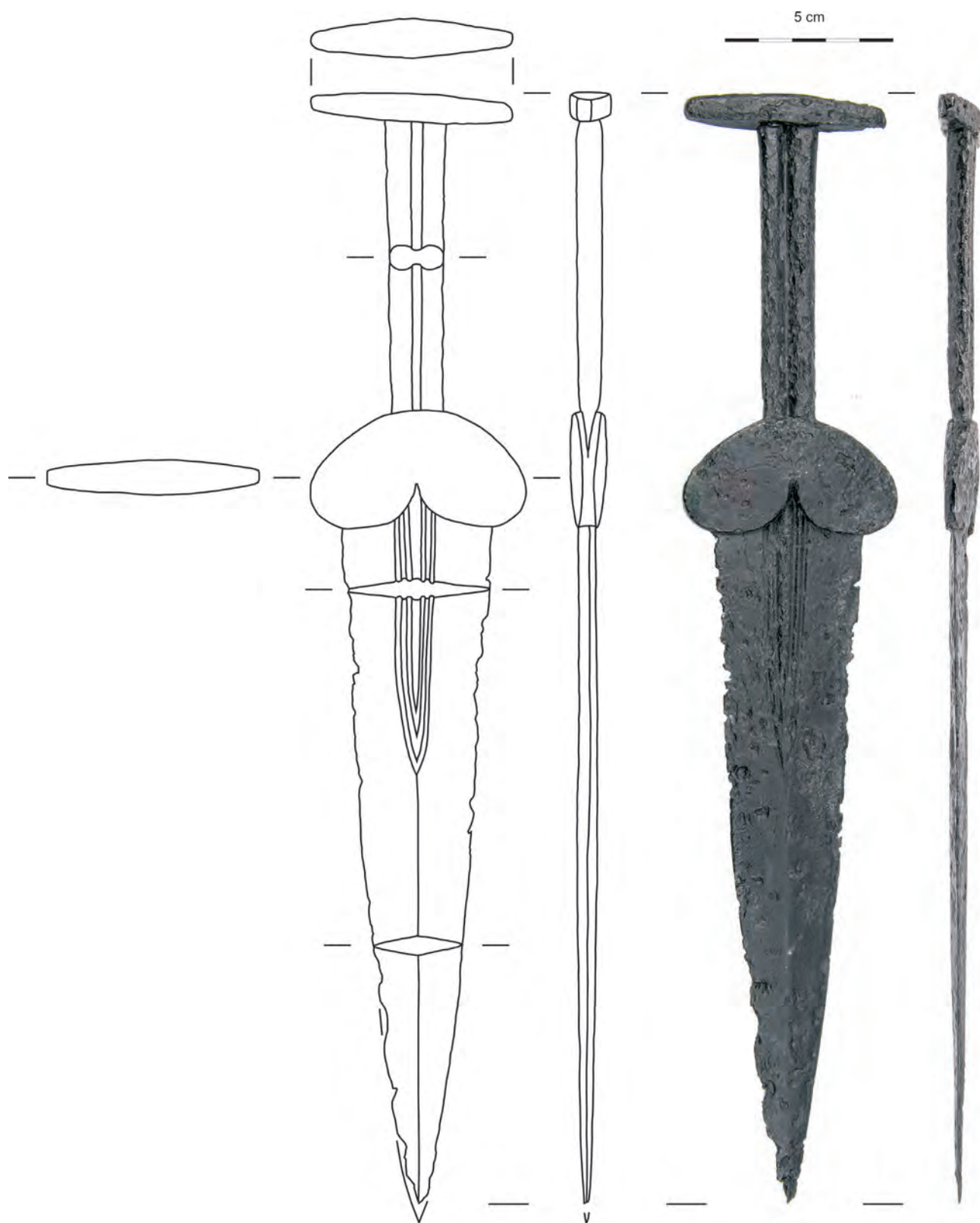
Wymiary: długość – 33,4 cm; długość głowni – 21,6 cm; długość rękojeści – 11,8 cm; długość trzonu rękojeści – 8 cm; szerokość głowni – 2,8 cm (mierzona w około połowie) – 3,1 cm (wartość maksymalna mierzona u nasady); grubość głowni (w około połowie) – 0,5 cm; szerokość i grubość trzonu rękojeści – 2,3×0,6 cm; jelec – maksymalna rozpiętość 5,4 cm, grubość 1 cm, wysokość 2,4 cm; głowica 4,4×1,65×1,4 cm; waga 0,26 kg.

MPA-8190

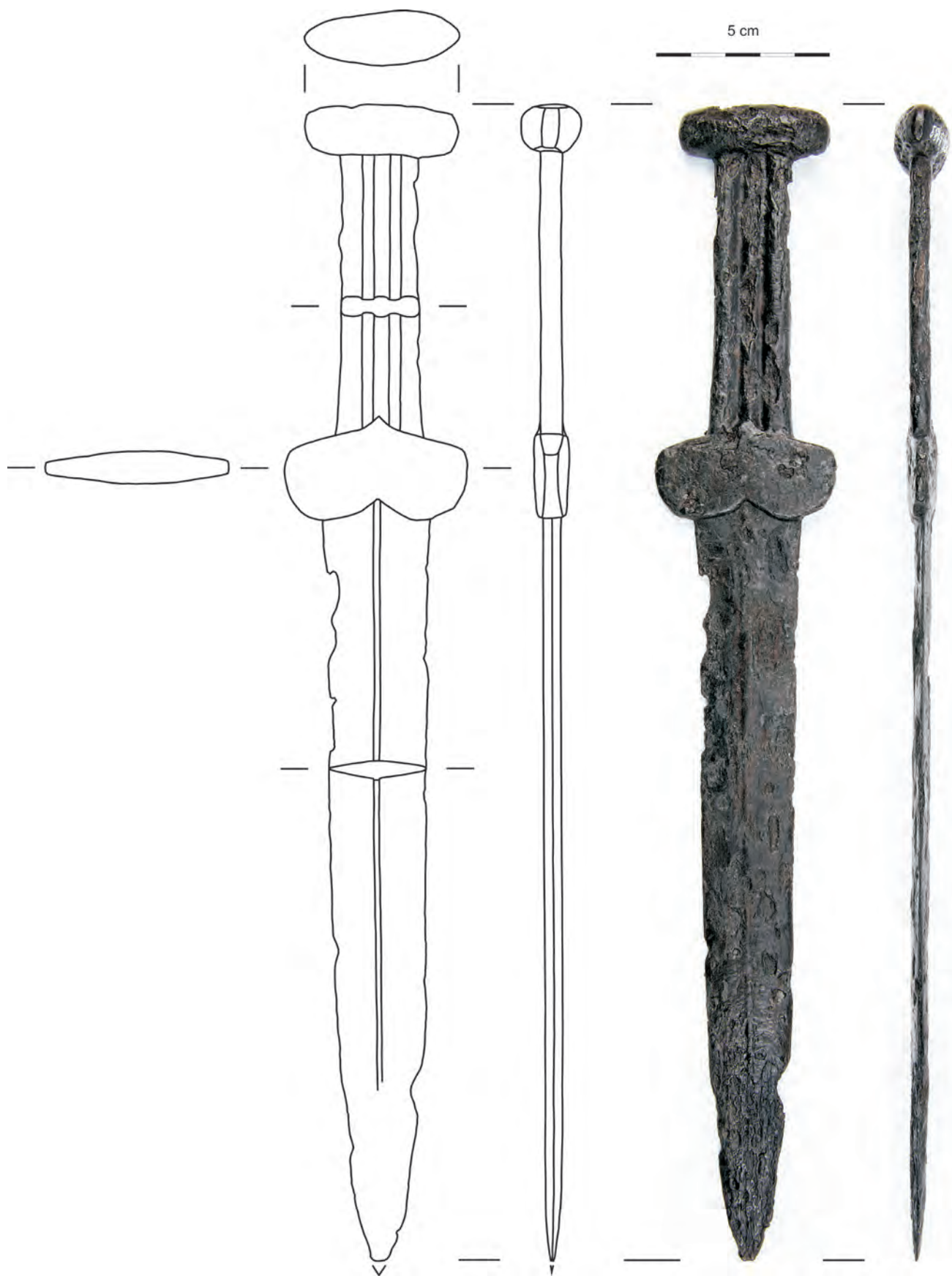
Żelazny akinakes o nr MPA-8190, podobnie jak pozostałe okazy, jest doskonale zachowany (tabl. III). Głownia jest stosunkowo wąska, w przekroju półromboidalna, kształtem zbliżona do wydłużonego trójkąta, wyraźnie szersza od strony jelca. Jelec, stosunkowo szeroki, ma formę zbliżoną do nerkowatego/ósemkowatego o spłaszczonej (prostej) krawędzi górnej (od strony trzonu rękojeści). Jelec obecnie jest ruchomy. Wykonano go z cienkiej taśmy żelaznej, zagiętej w połowie, osadzonej na nasadzie głowni i sklepanej na końcach. Trzon rękojeści wykonany razem z głownią z jednego kęsa metalu. Uchwyt cienki, wąski, uformowany poprzez zagięcie obu krawędzi bocznych na jedną stro-

* Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, Pl. B. Joselewicza 1, 37-700 Przemyśl; e-mail: m.krzeminska@mnpz.pl; ORCID: 0009-0008-5760-7520

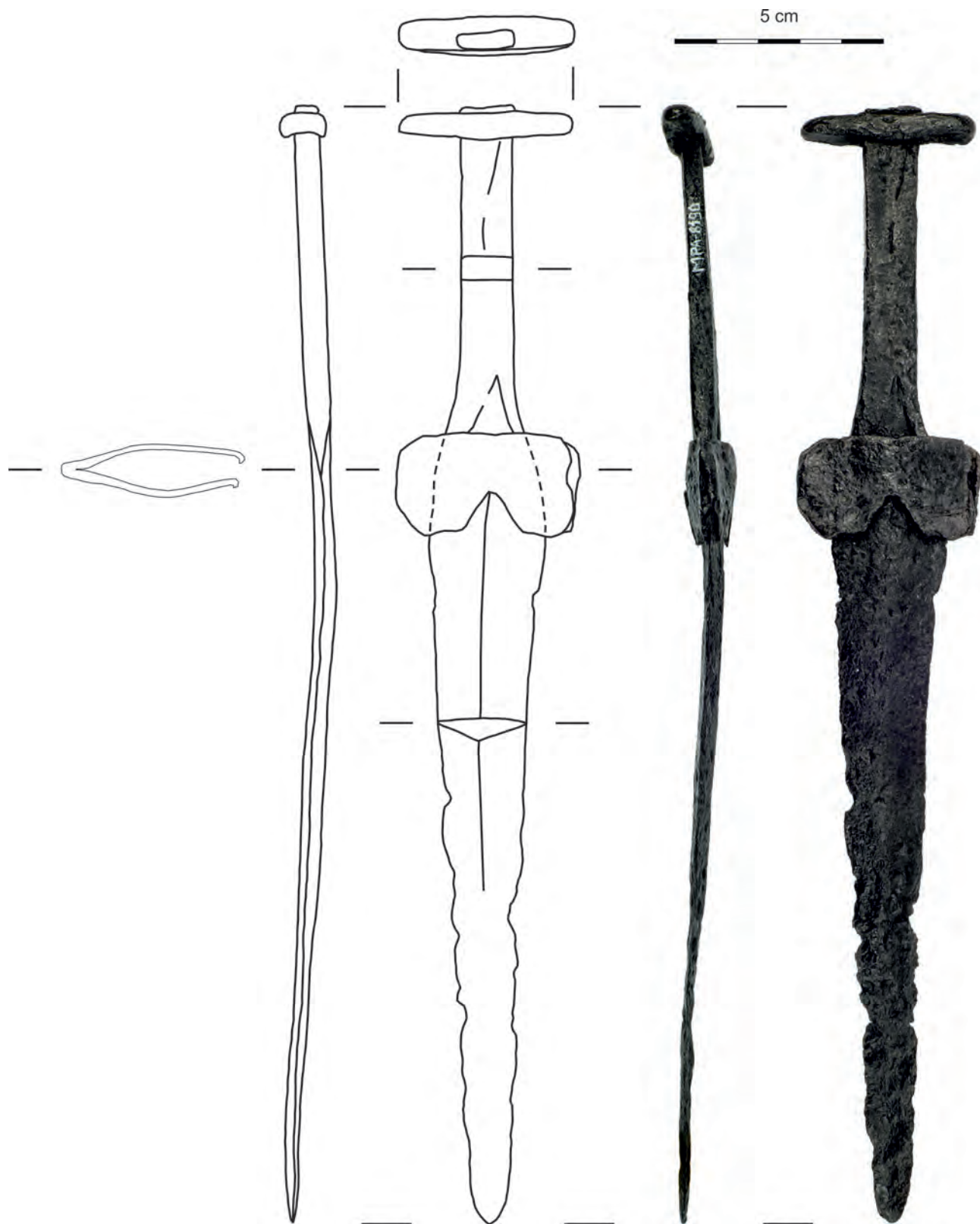
** Muzeum w Jarosławiu Kamienica Orsettich, Rynek 4, 37-500 Jarosław; e-mail: marcin.burghardt86@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9915-7539

Tablica I. Akinakes o sygnaturze MPA-8188. Fot. Paweł Husarz, ryc. i oprac. Magdalena Krzemińska
 Table I. Acinaces with the signature MPA-8188. Photo: Paweł Husarz, drawing and description: Magdalena Krzemińska

Tablica II. Akinakes o sygnaturze MPA-8189. Fot. Paweł Husarz, ryc. i oprac. Magdalena Krzemińska
Table II. Acinaces with the signature MPA-8189. Photo: Paweł Husarz, drawing and description: Magdalena Krzemińska

Tablica III. Akinakes o sygnaturze MPA-8190. Fot. Paweł Husarz, ryc. i oprac. Magdalena Krzemińska
Table III. Acinaces with the signature MPA-8190. Photo: Paweł Husarz, drawing and description: Magdalena Krzemińska

nę, skuty w prostokąt, o równoległych krawędziach, które nieznacznie rozszerzają się w jego dolnej części, tuż nad jelicem. Głowica, nabita i zakuta bezpośrednio na trzonie rękojeści, uformowana z wąskiego prostokątnego pręta, z krawędziami zaokrąglonymi od góry, wyraźnie opadającymi do dołu, z otworem na wylot umieszczonym poza jej osią.

Wymiary: długość – 26,8 cm; długość głowni – 16,2 cm; długość rękojeści – 7,5 cm; długość trzonu rękojeści – 6,9 cm; mak-

symalna szerokość głowni (mierzona u jej nasady) – 2,7 cm; maksymalna grubość głowni – 0,5 cm; szerokość i grubość trzonu rękojeści – 1,3×0,55–0,6 cm; jelec – maksymalna rozpiętość 4,5 cm, grubość 1,3 cm, wysokość 2,5 cm (wartości mierzone od nasady trzonu rękojeści do jego dolnej krawędzi); głowica 4,2×0,6×1 cm; waga 0,135 kg.

ANALIZA TYPOLOGICZNO-CHRONOLOGICZNA

Bardzo dobry stan zachowania wszystkich trzech egzemplarzy pozwala na przeprowadzenie ich pełnej analizy formalno-typologicznej. Przy podziale tej kategorii broni należy osobno omówić oba tworzące ją elementy, tj. głownię i rękojeść. Kształt głowni oraz jej cechy metryczne pozwalają na określenie funkcji pełnionej przez dany egzemplarz. W przypadku scytyjskich akinakesów wyróżnia się sztylety oraz miecze krótkie, średnie i długie, a nawet bardzo długie (np. Szelechan 2015; Topal 2021, 51–58, ryc. 19, tam też dalsza lit.). O przynależności do określonej grupy funkcjonalnej decydują wspomniana już długość głowni lub całkowita długość danego okazu. Wartości metryczne tych wskaźników są ruchome i zmieniają się w zależności od przyjętego systemu klasyfikacyjnego.

W starszych pracach, w których kryterium podziału miało raczej charakter intuicyjny niż stanowiło efekt analiz o charakterze matematyczno-statystycznym, przyjmuje się, że całkowita długość sztyletów, będących najkrótszym rodzajem scytyjskich akinakesów, nie przekraczała wartości 30–40 cm (np. Meljukova 1964, 46; Vulpe 1990, 7), podczas gdy długość ich ostrza nie była większa niż 20 cm (np. Vulpe 1990, 7). Spośród nowszych publikacji poświęconych zagadnieniom scytyjskiej broni sieczno-kolnej na uwagę zasługują prace O. Szelechana i D. Topala. Ten pierwszy badacz oparł swoją analizę o badania łącznie 213 scytyjskich sztyletów i mieczy ze strefy leśnostepowej. W oparciu o skorelowanie całkowitej długości poszczególnych egzemplarzy z ilością okazów o określonej wielkości O. Szelechan przyjął, że maksymalna wartość tego wskaźnika wynosi 36 cm (Szelechan 2015, 78, 79, ryc. 1; Shelekhan 2020, 32–35, fig. 2.2). Z kolei dla D. Topala kryterium diagnostycznym jest długość głowni. W jednej ze swoich prac, zestawiającej ze sobą długość i szerokość ostrzy ponad 800 akinakesów z całego zasięgu Scytii, jako rozgranicznik sztyletów od krótkich mieczy badacz uznał wartość 21 cm (Topal 2018, 168–169, ryc. 2). W późniejszej pracy, w której poszerzeniu uległa baza źródłowa do ponad 2000 okazów z Europy i Azji, parametr ten został przesunięty do poziomu 20 cm (Topal 2021, 57–58, ryc. 19).

Jak widać z przytoczonych tu przykładów, co najmniej dwa z wyżej opisanych egzemplarzy broni sieczno-kolnej ze zbiorów przemysłowego muzeum pod względem metrycznym można włączyć do grupy sztyletów. Są to okazy o długościach głowni i całkowitej wynoszących odpowiednio 20 i 33 cm (MPA-8188) oraz 16,2 i 26,8 cm (MPA-8190). Nieco bardziej złożenie prezentuje się przynależność funkcjonalna akinakesa o sygnaturze MPA-8189. Pod względem długości całkowitej (co najmniej 33,4 cm) okaz ten spełnia kryterium pozwalające na uznanie go za sztylet, podczas gdy długość ostrza (co najmniej 21,6 cm) mieści się już w dolnym zakresie wielkościowym przewidzianym dla krótkich mieczy.

W systemach klasyfikacji typologiczno-chronologicznych scytyjskiej broni siecznej najważniejszym kryterium podziału

jest przede wszystkim sposób uformowania rękojeści. Najważniejszymi wskaźnikami są tu kształt jelca i głowicy, a niekiedy także sposób ukształtowania trzonu rękojeści (jej przekrój poprzeczny) (np. Meljukova 1964, 47; Vulpe 1990, 92–96; Szelechan 2016, 361–363, ryc. 1; Shelekhan 2020, 47–64 fig. 2.13–2.26, table 2.2).

Spośród akinakesów stanowiących przedmiot niniejszego opracowania przynależność typologiczna dwóch egzemplarzy nie budzi żadnych wątpliwości. Pierwszym z nich jest okaz o sygnaturze MPA-8189 z prostą, sztabkową głowicą i motylkowatym jelicem. Zabytek ten znajduje swoje ścisłe odpowiedniki wśród sztyletów i mieczy zaliczanych do typu 2 w grupie I w klasycznym podziale broni scytyjskiej wg A.I. Meljukowej (1964, 49) oraz typu II.1.1 w najnowszej klasyfikacji sztyletów i mieczy z terenów wschodnioeuropejskiego lasostepu autorstwa O. Szelechana (2020, 53, ryc. 2.13–14). Analogiczne okazy określa się najczęściej mianem tzw. typu kelermeskiego. Pod terminem tym zdefiniowane są egzemplarze scytyjskiej broni siecznej, wykazujące bardzo zbliżone cechy morfologiczne i konstrukcyjne, takie jak specyficzny kształt trójsegmentowej rękojeści, obecność masywnego jelca motylkowatej formy (rzadziej może on być sercowaty lub nerkowaty), a także występowanie dwusiecznych ostrzy o niemalże równoległym przebiegu krawędzi bocznych i środkowym żeberku. Nie mniej charakterystycznym elementem akinakesów typu kelermeskiego jest obecność pętli w górnej partii rękojeści, nieznacznie poniżej głowicy (np. Czernenko 1980, 11; Worosziłow 2009, 40; 2011, 175; 2013, 91; Topal 2013, 14–19).

Dla omawianego okazu można wskazać szereg analogii wśród mieczy i sztyletów typu kelermeskiego. Ich lista obejmuje zabytki pochodzące z takich lokalizacji jak np.: Vatici nad środkowym Dniestrem (Topal 2013, plate 4:9; 2021, ryc. 36:1, 37:1–6), Jasnoziria (ukr. Яснозір'я), kurhan 6, grób 1 (Topal 2013, plate 3:1; 2021, ryc. 40:2; Shelekhan 2020, app. 1, No 70), Woroniwka (ukr. Воронівка; Shelekhan 2020, app. 1, No 98) i Matusziw, kurhan Repjahtova Mogila (ukr. Матусів), grób 2 (Shelekhan 2020, app. 1, No 122; Topal 2021, ryc. 40:12) na prawobrzeżnym Podnieprzu, Rozsoszenci (ukr. Розсошенці) w dorzeczu Worskli (Shelekhan 2020, app. 1, No 256), Gotovye (ros. Готовье; Shelekhan 2020, app. 1, No 320) i Kursk (ros. Курск; Worosziłow 2011, 162; Topal 2013, plate 4:10; 2021, ryc. 42:15; Shelekhan 2020, app. 1, No 349) w dorzeczu środkowego Donu. Widoczne podobieństwa dotyczą przede wszystkim ukształtowania rękojeści – zbliżone są formy głowicy, trzonu rękojeści oraz jelca. Istniejące różnice, poza obecnością ostrzy o różnej długości (a co za tym idzie przynależności do różnych grup funkcyjnych) dotyczą proporcji poszczególnych części składowych rękojeści, a także obecności pętli pod głowicą. Wśród okazów pozbawionych tego ostatniego elementu jako najbliższe analogie do opisywanego akinakesu ze zbiorów

przemyskiego muzeum wskazać można, będące znaleziskami luźnymi, sztylet z miejscowości Lipnic nad środkowym Dniestrem (Topal 2013, 17, plate 1:3, 5:1; 2021, ryc. 38; Shelekhan 2020, app. 1, No 6) i miecz z Nikolskoe (ros. Иколское; Woroszyłow 2011, 163) z dorzecza środkowego Donu (Topal 2013, plate 6:7; Shelekhan 2020, app. 1, No 290).

Występowanie mieczy i sztyletów typu kelermeskiego jest w zasadzie ograniczone wyłącznie do dwóch obszarów zajętych przez ugrupowania scytyjskie. Pierwszym z nich jest region kaukaski, gdzie tego typu broń na ogół znajdująca jest w kompleksach grobowych (Topal 2013, 15–16, plate 2; 2021, ryc. 32). Drugim regionem, gdzie obserwuje się ich znaczną koncentrację, jest strefa lasostepu wschodnioeuropejskiego rozciągająca się od Dniestru na zachodzie po Wołgę na wschodzie. W środowisku tym, zgodnie z obliczeniami O. Szelechana, analogiczne miecze i sztylety stanowią około 15% ogólnej ilości broni dwusiecznej (Shelekhan 2020, 53). Uwagę zwraca kontekst, w jakim akinakesy tego typu występują w tej strefie. Jak zauważa Denis Topal, wśród nich przeważają egzemplarze będące znaleziskami luźnymi. W strefie karpacko-nadniestrzańskiej stanowią one około 75% znalezisk i nie mniej niż 50% w dorzeczu środkowego Dniepru (Topal 2013, 19).

Analiza chronologiczna kompleksów grobowych z obszaru Kaukazu i leśnostepowego Podnieprza wyposażonych w akinakesy typu kelermeskiego pozwala na ramowe datowanie tego typu broni siecznej między 2. ćwiercią VII a 1. ćwiercią VI w. p.n.e. (Topal 2013, 15–16; 2021, 101, 103–104, 107, 109; Shelekhan 2020, 74–75, fig. 3.24, 3.27). Taką też pozycję chronologiczną należy przyjąć dla omawianego miecza ze zbiorów przemyskiego muzeum.

Nie mniej charakterystyczną formą scytyjskiej broni siecznej jest akinakes oznaczony sygnaturą MPA-8188. W klasycznym podziale A.I. Meljukowej (1964, 47) miecze i sztylety o analogicznie ukształtowanej rękojeści, której głównymi cechami są prosta, wąska osełkowata głowica oraz nerkowaty w formie jelec, zaliczane są do typu I w grupie I. W podziale O. Szelechana (2020, 53, ryc. 2.13, 2.16:4–22) elementy te są z kolei wyróżnikami typu II.2.2. Nie mniej ważną cechą, pozwalającą na jednoznaczną identyfikację omawianego okazu, jest wygląd głowni. Obecność trójkątnego, stosunkowo krótkiego (do 25 cm długości) ostrza zdobionego podłużnymi schodzącymi się żłobkami, współwystępującego z rękojeścią o nerkowatym jelicu i wąskiej wydłużonej głowicy uznawana jest bowiem za jeden z wyznaczników sztyletów typu Fettersfelde czy też Witaszkowo (Topal 2016, 279; 2021, 149, 152). Inną cechą charakterystyczną tego typu akinakesów, o której należy wspomnieć przy okazji analizowanego sztyletu, jest doskonały stan zachowania (Topal 2016, 279).

W zbiorze sztyletów i mieczy typu Fettersfelde jako najbliższe analogie wskazać można luźno znalezione akinakesy z Debrene w Bułgarii (Topal 2021, 519, ryc. 60:5, 61:6, 8, kat. Tabl. 17:95), Weratek na zewnętrznym łuku Karpat (Topal 2021, 528, ryc. 63:1, kat. Tabl. 23:131), Boldurești nad środkowym Dniestrem (Topal 2016, 279, ryc. 1:1; 2021, 533 ryc. 60:9, kat. tabl. 26:149), Ibănești nad środkowym Seretem (Vulpe 1990, s. 40, ryc. 7.34; Shelekhan 2020, app. 1, No 9; Topal 2021, 524, ryc. 60:15, kat. Tabl. 21:116), odkryte w Kaniowie (ukr. Канів) na Pawobrzeżnym leśnostepowym Podnieprzu (Shelekhan 2020, app. 1, No 160), w miejscowościach Mena (ukr. Мена) w dorzeczu Desny (Shelekhan 2020, app. 1, No 355; Topal 2021,

ryc. 64:5), Czernigowka (ros. Черниговка) w międzyrzeczu Wołgi i Donu (Shelekhan 2020, app. 1, No 287; Topal 2021, ryc. 65:12) oraz Glubokij Jar (ros. Глубокий Яр) na Krymie (Topal 2021, ryc. 63:10). Widoczne podobieństwa dotyczą zarówno trójkątnego kształtu głowni i obecności na nim ornamentu w postaci zbiegających się ku wierzchołkowi rytych zdwojonych trójkątów, jak i ukształtowania poszczególnych części rękojeści, tj. nerkowatych jalców, trzonu uformowanego z dwóch prętów i wąskiej osełkowej głowicy. Dodatkowo w przypadku okazów zgrupowanych na zachodnich rubieżach Scytii (dorzecze środkowego Dniestru i Seretu, Bułgaria) i opisywanego egzemplarza z przemyskiego muzeum należy podkreślić zbieżności w zakresie ich długości całkowitej (między 32,3 a 34,3 cm w porównaniu do 33 cm). Widoczne między nimi różnice dotyczą proporcji poszczególnych części akinakesów, począwszy od głowni poprzez jelec, aż po głowice, a także stopnia pokrycia ostrza liniami rytymi tworzącymi znajdujący się na nim ornament. Analogiczne uwagi odnieść można również do pozostałych wyżej wymienionych egzemplarzy pochodzących z innych regionów Scytii. Od okazów pochodzących z jej zachodnich rubieży i omawianego zabytku z przemyskiego muzeum odróżniają się one również mniejszymi wymiarami (długością całkowitą).

Miecze i sztylety typu Fettersfelde stanowią interregionalną formę scytyjskiej broni siecznej, spotykaną na bardzo rozległym obszarze (Topal 2016, 279–281, ryc. 2; 2021, 164–166, ryc. 59). Najliczniej występują one na terenie lasostepu wschodnioeuropejskiego, rozciągającego się od Mołdawii na zachodzie aż po dorzecze Donu na wschodzie. W strefie tej największe koncentracje ich występowania obserwuje się w regionie karpacko-dniestrzańskim oraz na Lewobrzeżnym Podnieprzu, gdzie spotykane są zarówno jako znaleziska luźne, jak i elementy wyposażenia grobowego. Poza terenami lasostepu wschodnioeuropejskiego akinakesy omawianego typu stosunkowo licznie obecne są także w południowej części Krymu (Krym Górski), w zachodniej części Kubania oraz na Kaukazie. Również i w tych regionach miecze i sztylety typu Fettersfelde występują zarówno w kontekstach grobowych, jak i jako znaleziska luźne. Mniej licznie spotyka je się także w strefie stepu nadczarnomorskiego. Pojedyncze znaleziska mieczy i sztyletów typu Fettersfelde pochodzą ponadto z terenów naddunajskich (miejscowości Profesor-Iszirkowo i Debrene w Bułgarii), północno-wschodnich Węgier (Szirmabesenyő) i południowych Moraw (Mokrá-Horákov) oraz Lubelszczyzny (Ślipcze). Najdalej wysuniętym na północny zachód stanowiskiem, na którym odnotowano obecność tego typu akinakesów, jest Witaszkowo (dawne Fettersfelde) w zachodniej Polsce. Z kolei wschodni zasięg ich występowania wyznaczają znaleziska znad Kamy.

Miecze i sztylety typu Fettersfelde pojawiają się pod koniec VII i na początku VI w. p.n.e., jednak główny okres ich funkcjonowania przypada przede wszystkim na 2. połowę – koniec VI w. p.n.e. (Topal 2016, 281; 2021, 164; Shelekhan 2020, fig. 3.27). Zważywszy na fakt, iż wszystkie okazy, które można traktować jako bliskie analogie do omawianego sztyletu ze zbiorów przemyskiego muzeum, są znaleziskami luźnymi, jego pozycję chronologiczną należy osadzić w ramach całego okresu występowania akinakesów typu Fettersfelde.

Najtrudniejszy w ocenie typologiczno-chronologicznej jest sztylet o sygnaturze MPA-8190. Do egzemplarza tego brak jest ścisłych analogii, co znacznie utrudnia osadzenie go w ra-

mach istniejących systemów klasyfikacyjnych. Nie znajduje on swojego miejsca w przytaczanym już klasycznym podziale A.I. Meljukowej (1964, 47–60). Trzeba jednak pamiętać, że typologia ta nie jest pozbawiona pewnych mankamentów, co jest pochodną, m.in., stosunkowo niewielkiej liczebności bazy źródłowej (około 100 egzemplarzy – Meljukowa 1964, 47). W najnowszym schemacie podziału scytyjskiej broni siecznej z terenów lasostepu wschodnioeuropejskiego, zaproponowanym przez O. Szelechana, najbardziej zbliżone egzemplarze zgrupowane są w ramach typu II.1.2, skupiającego okazy o przebitej głowicy w kształcie pręta i zaokrąglonym jelcu (Shelekhan 2020, 53, fig. 2.13, 2.15, table 2.2). W zbiorze tym najbliższym odpowiednikiem do omawianego zabytku jest sztylet z miejscowości Hupaliwka (ukr. Гупаливка) na lewobrzeżnym leśnostepowym Podnieprzu (Shelekhan 2020, app. 1, No 180). Widoczne pomiędzy nimi podobieństwa dotyczą zarówno kształtu głowicy i trzonu rękojeści, jak i sposobu uformowania głowni, włącznie z jej przejściem w rękojeść. Niestety zabytek ten pozbawiony jest jelca. Ta część składowa rękojeści w przypadku pozostałych egzemplarzy omawianego typu posiada na ogół mniej lub bardziej zaokrągloną górną krawędź, względnie jest ona wklęsła, przez co cały zarys jelca przybiera formę zbliżoną do ósemkowej (Shelekhan 2020, fig. 2.15). Innym okazem należącym do omawianej odmiany, który można traktować jako pewną analogię do analizowanego akinakesu z przemyskiego muzeum, jest sztylet z miejscowości Szengariiwka (ukr. Шенгаріївка) na lewobrzeżnym Podnieprzu. Zbieżności te dotyczą przede wszystkim ukształtowania górnej części rękojeści (poza jelcem). Nieco inaczej uformowane są natomiast ich jelce oraz głownie. Ten pierwszy element w przypadku znaleziska z Szengariiwka jest nieco szerszy i posiada nieznacznie zaokrągloną górną krawędź, jego ostrze ma natomiast bardziej łukowaty przebieg krawędzi (Shelekhan 2020, fig. 2.15:25, app. 1, No 216). Sztylety i miecze typu II.1.2 datowane są przez Szelechana między połową VII a połową VI w. p.n.e. (Shelekhan 2020, fig. 3.27).

Nieco węższy zakres chronologiczny, ale zamykający się w wyżej przytoczonych ramach czasowych, posiadają również inne typy sztyletów i mieczy z jalcami o prosto zakończonej górnej krawędzi. Element ten występuje, m.in., na niektórych krótkich sztyletach z zachodnich rubieży Scytii. Jednym z nich jest typ Posmuś (np. Topal 2021, ryc. 30:2, 4, 6–7; kat. tabl. 8:40–42). Do odmiany tej włączane są okazy, których rękojeści zawierają obok tak uformowanego sercowatego jelca (odmiana ta grupuje również egzemplarze, w których górna krawędź jelca posiada pośrodku spiczasty występ) sztabko-

watą głowicę oraz profilowany (wariant I) lub gładki (wariant II) trzon rękojeści (Vulpe 1990, 23). Sztylety tej formy spotykane są głównie na terenie Siedmiogrodu, gdzie datuje je się na podstawie zespołów grobowych w ramach 2. połowy VII – początku VI w. p.n.e. (Topal 2021, 91–93, 95, 361, 504). Pojedyncze, luźne znaleziska tego typu znane są również z terenów Mołdawii (Gawlik 1998, 56–58, tabl. I:18–19). Od omawianego sztyletu ze zbiorów przemyskiego muzeum akinakesy typu Posmuś różnią się jednak ukształtowaniem pozostałych elementów rękojeści, tj. jego trzonu, który jest szerszy oraz głowicy, przybierającej formę sztabki. Odmienne są również ich głownie, które są bardziej masywne, szersze, kształtem zbliżone do wydłużonego trójkąta z łukowatą częścią wierzchołkową. Podobnie ukształtowane jelce posiadają również niektóre sztylety i krótkie miecze typu Frata z terenów Siedmiogrodu (np. Topal 2021, 222, ryc. 44:11, 16, kat. tabl. 10: 53, 55). W ich przypadku, poza jalcami, pewne podobieństwo do omawianego akinakesu wykazują trzony rękojeści, mające postać wąskiej płytki nieznacznie rozszerzającej się ku jalcowi. Typ ten posiada jednak inaczej uformowaną głowicę przybierającą formę antenowatą. Sztylety i krótkie miecze typu Frata spotykane są przede wszystkim na obszarze Siedmiogrodu, gdzie datuje je się w ramach 2. połowy VII w. p.n.e. (Vulpe 1990, 50–52; Topal 2021, 367). Pojedyncze akinakesy tej formy spotykane są również na Kaukazie i w międzyrzeczu Wołgi i Donu (Topal 2021, 222, ryc. 34).

W świetle wyżej przytoczonych analogii raczej pewne wydaje się umieszczenie opisywanego akinakesu ze zbiorów przemyskiego muzeum w ramach połowy VII – połowy VI w. p.n.e. Bardziej skomplikowane jawi się kwestia jego proveniencji, aczkolwiek wydaje się, że z większym prawdopodobieństwem należy go łączyć z terenami leśnostepowego Podnieprza niż z Siedmiogrodem (i obszarami przyległymi).

Kontekst znalezienia opisanych egzemplarzy broni sieczno-kolnej pozostaje nieznaną. W wyniku tego pozbawione są one cennych informacji o miejscu i charakterze depozytu, co znacznie ogranicza wartość interpretacyjną tego typu źródeł archeologicznych. Ponadto, akinakesy pozyskane zostały po uprzednim wykonaniu bliżej nieokreślonych prac o charakterze konserwatorskim, co potencjalnie może mieć wpływ na ich obecny ogład. Niemniej jednak, jako nowe artefakty powiększają bazę źródłową militariów proveniencji scytyjskiej i jako takie stanowić mogą doskonałe źródło do dalszych szczegółowych analiz morfologiczno-chronologicznych, a także opracowań o szerszym charakterze, badających kulturę materialną społeczności kręgu scytyjskiego.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Czernenko = Черненко Е.В. 1980. Древнейшие скифские парадные мечи (Мельгунов и Келермес). W: А.И. Тереножкин (red.), *Скифия и Кавказ*, 7–30. Киев: „Наукова думка”.

Gawlik A. 1998. Znaleźiska scytyjskie na Wyżynie Mołdawskiej i Besarabskiej. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 19, 53–79.

Meljukova = Мелюкова А.И. 1964, *Вооружение скифов*. Свод археологических источников. Археология СССР, Д1–4. Москва: „Наука”.

Shelekhan O. 2020. *Swords and Daggers of the Scythian Forest-Steppe* (= BAR International Series 2989). Oxford: BAR Publishing.

Szelechan 2015 = Шелехань О.В. 2015. Метричні групи клинкової зброї скифського лісостепу. *МАЇСТЕРІУМ 60 (Археологічні студії)*, 76–81.

Szelechan 2016 = Шелехань О.В. 2016. Скифские мечи и кинжалы в Причерноморской Лесостепи (вариант классификации). W: Б.А. Байтанаев (red.), *Актуальные проблемы археологии Евразии. Сборник материалов международной научно-практической*

конференции, посвященной 25-летию независимости Республики Казахстан 25-летию Института археологии им. А. Х. Маргулана, 355–368. Алматы: Институт археологии им. А.Х. Маргулана.

Topal D. 2013. Akinakai of Kelermes Type: New Discoveries in Central and Northern Bessarabia. *Marisia* 33, 13–32.

Topal 2016 = Topal Д.А. 2016. Два среднескифских акинака из Бессарабской лесостепи. W: L. Sirbu, N. Telnov, L. Ciobanu, G. Sirbu, M. Kaşuba (red.), *Culturi, procese și contexte în arheologie. Volum omagial Oleg Levițki la 60 de ani*, 278–285. Chișinău: Centrul de Arheologie al Institutului Patrimoniului Cultural.

Topal 2018 = Topal Д.А. 2018. Состав вооружения и возможности культурной группировки (на материалах скифского времени Карпато-Подунавья). W: В.С. Сеника, Р.А. Рабинович (red.), *Древности. Исследования. Проблемы. Сборник статей в честь 70-летия Н. П. Тельнова*, 165–194. Кишинев-Тирасполь: Приднестровский Государственный университет им. Т.Г. Шевченко. Научно-исследовательская лаборатория «Археология». Высшая антропологическая школа.

Topal 2021 = Topal Д.А. 2021. Акинак на западе скифского мира (= Biblioteca „Tyragetia” 35). Кишинэу: Muzeul Național de Istorie a Moldovei.

Vulpe A. 1990. *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien* (= *Prähistorische Bronzefunde* 6 (9)). München: C.H. Beck.

Woroszilow 2009 = Ворошилов А.Н. 2009. О серии акинаков келермесского типа. W: А.В. Балахванцев (red.), *Древность: историческое знание и специфика источника* 4, 40–42. Москва: Институт востоковедения РАН.

Woroszilow 2011 = А.Н. Ворошилов 2011. Акинаки келермесского типа в Донской лесостепи. W: В.Д. Березуцкий (red.), *Восточноевропейские древности скифской эпохи*, 156–168. Воронеж: Издательско-полиграфический центр „Научная книга”.

Woroszilow 2013 = А.Н. Ворошилов 2013. Об одном типе клинкового оружия ранних скифов. W: В.Е. Родинков, А.Н. Федорин (red.), *Новые материалы и методы археологического исследования*, 91–92. Москва: Институт археологии РАН.

Magdalena Krzemińska, Marcin Burghardt

Iron acinaces from the collections of the National Museum of Przemyśl District

Summary

The National Museum of Przemyśl District houses three iron acinaces of unknown origin, which were donated by the Customs Chamber in Przemyśl. The very good state of preservation of all three items allows for a full formal and typological analysis. The first one, marked with the signature MPA-8188, is a Fettersfelde-type dagger dated to the late 7th and the entire 6th centuries BC. The second specimen, marked with the signature MPA-8189, is classified as a short sword and represents the Kelermes type. Based on analogies, this item can be placed within the 2nd quarter of the 7th and the 1st quarter of the 6th

centuries BC. The most difficult to assess in terms of formal and typological analysis is the dagger marked with the signature MPA-8190. There are no exact analogies for this specimen. However, the presence of elements typical for acinaces from the mid-7th to mid-6th centuries BC allows for its determination within this chronological framework. As new finds, although lacking data on context and place of discovery, they expand the source base of Scythian military artefacts, making them an excellent source for further detailed morphological and technological analyses of Scythian swords and daggers.

